

програми корекційно-розвивальної роботи із зазначеною категорією дітей будуть спрямовані наші подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем. Академия медицинских наук СССР. – М.: Медицина, 1975. – 447 с.
2. Бадалян Л.О., Журба Л.Т., Всеволожская Н.М. Руководство по неврологии раннего детского возраста. – К.: Здоров'я, 1980. – С. 125–246.
3. Жалмухамедова А.К. Раннее выявление детей с ограниченными возможностями: проблемы и новые подходы // Дефектология. – 2001. – № 6. – С. 78–79.

УДК 372.461:371.315

Н.А. Марецька

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІЙ ПРОЕКЦІЇ НА КУЛЬТУРОЗНАВЧУ КОМПЕТЕНЦІЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено проблемі формування мовної картини світу в психолінгвістичній проекції на культурознавчу компетенцію молодших школярів. Автор вважає, що максимально ефективні результати у даному напрямі можна отримати за умов урахування особливостей когнітивної методики вивчення мови.

The article is devoted to the problem of the linguistic image of the world's formation in the psycholinguistic sight of the pupil's competence of his country study. The author thinks that the effective results in this field can be achieved in the condition of counting on peculiarities of cognitive methodology of studying the language.

У Концепції виховання дітей та молоді так сформульовано основний принцип національної системи освіти: “Формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, ...прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури” [4].

У свою чергу основні програмні документи реформи загальноосвітньої школи наголошують на важливості етнокультурного спрямування освітнього процесу, на вивченні української мови у взаємозв'язку з оволодінням культурними цінностями, осмислення її як етнічного явища.

Відомо, що мова виступає могутнім чинником відображення дійсності в її національному виявленні. На ґрунті національної мови створюється система понять, що визначає мовну картину світу.

Метою цієї статті є уточнення термінологічного значення поняття “мовна картина світу” у психолінгвістичній проекції на формування культурознавчої компетенції молодших школярів.

Мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами [8: 85].

Дослідження мовних картин світу в лінгвістиці проводяться за кількома напрямками. Особливо цікавими для нас є етноцентричні дослідження А.Вежбицької, що розвивають ідеї В.Гумбольдта, М.Боаса, Е.Сепіра, Б.Уорфа, О.Єсперсена. В основу етноцентричних досліджень покладено тезу про те, що мова є національно специфічним феноменом; при цьому у ній відображено не тільки особливості природно-культурних умов “буття” мови, але й своєрідність національного характеру, яка зумовлює структуру мовних моделей

концептуалізації світу. Мета етноцентричних досліджень полягає у вивченні властивостей національного характеру через особливості національної мови. То ж одним з результатів аналізу мовних картин світу може стати не лише визначення кореляцій між мовними структурами у свідомості носія мови та його мовленнєвою поведінкою, але й опис самого національного характеру.

В. фон Гумбольдт писав: “Позначення окремих внутрішніх і зовнішніх предметів справляє глибшому впливу на чуттєве сприйняття, фантазію, почуття і через взаємодію цих явищ – на характер узагалі, оскільки в цьому випадку справді поєднуються природа й людина, справді матеріальна речовина з духом, що її формує. У цій царині особливо чітко проступає національна своєрідність. Це пояснюється тим, – говорить В. Гумбольдт, – що людина, пізнаючи природу, наближається до неї і довільно виробляє свої внутрішні сприйняття відповідно з тим, у які відношення один з одним вступають її духовні сили. І це знаходить своє відображення в мові, оскільки вона для слів утворює поняття” [3: 68]. Ця ідея не раз піддавалася критиці в різних аспектах, однак вона плідно розвивалася наступними поколіннями мовознавців.

У останні десятиліття виникли терміни філософська, художня, релігійна, фізична тощо картини світу. Однак кожна з цих картин є частковою, бо пов'язана з обмеженнями, що містяться в назві (художня, фізична тощо). Найуніверсальнішими є концептуальна картина світу (ККС), пов'язана з усім континуумом знань про світ, і мовна картина світу (МКС) як засіб експлікації цих знань. Обидві ці картини світу є лише відображенням у взаємопов'язаних формах – формі пізнавальної діяльності й формі мови – об'єктивної дійсності.

Питання сутності мовної картини світу по-різному вирішується в сучасному мовознавстві – від максимального зближення МКС і ККС до визнання різного ступеня своєрідності відображення світу в кожній мові. Гадаємо, мають рацію ті, хто вважає, що “в мові знаходять своє вираження, поєднуючись, але не покриваючи одне одного, семантичні ознаки чотирьох різних сутностей: а) семантична значеннєвість одиниць власне мовної системи; б) категорії предметного світу, своєрідно відображені в категоріях і одиницях мови; в) мисленнєві категорії, притаманні логіці й психології людського пізнання; г) прагматичні фактори комунікативного призначення мови” [7: 116]. Проте ототожнювати логічні й психологічні категорії та їх місце в структурі МКС не можна, бо вони пов'язані з двома різними картинами світу, що є основою мовної картини, – логічною, що своєрідно відбивається безпосередньо в мовних одиницях, і домовною (превербальною) – у ній містяться елементи образного мислення, в надрах якого лежать індивідуальні й соціальні особливості “бачення” світу.

Як мовну картину світу розглядаємо характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї. Домовна картина є джерелом і матеріалом для двох зазначених. Саме в МКС виявляється своєрідність членування ККС у різних народів. З допомогою мови практичні знання, одержані окремими індивідуумами, перетворюються в колективне надбання, колективний досвід [9]. Отже, визнається, що мовна картина світу має і гносеологічний характер. Концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак ККС універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, у той час як мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу.

Отже, у мовознавстві розрізняють картину світу концептуальну і мовну. Першій як одиниці відповідають поняття, другій – значення слова. Однак для розуміння явищ і процесів, що відбуваються саме в мовній картині, важливим є ще третій складник – домовна картина світу, уявлення про світ, що на противагу поняттям (навіть “наївним”) не мають мовного вираження, але є джерелом для нього. Цей аспект лежить на межі між лінгвістикою й психологією і як факт і фактор мовної картини світу особливо плідно опрацьовується в останні роки, хоч психологи звертали на нього увагу давно. Так, Л. С. Виготський зазначав: “Відношення мислення й мови можна було б схематично позначити двома перехресними

колами, які показали б, що певна частина процесів мовлення і мислення збігається. Це так звана сфера “мовного мислення”. Але це мовне мислення не вичерпує ні всіх форм думки, ні всіх форм мовлення. Є велика галузь мислення, яка не матиме безпосереднього відношення до мовного мислення” [1: 10]. Тим самим визнається існування домовного мислення, в якому відбуваються складні психічні процеси, унаслідок яких виникають узагальнені образи – поняття, що стають основою значення слів.

На те, що в основі значення слова як мовного явища можуть бути не лише поняття, а й уявлення, звертав увагу ще О. Потебня [6: 139]. Наші вербально не виражені (домовні) уявлення створюють широкі можливості для різної інтерпретації знань про світ і зумовлюють різне членування його одиниць, різних мовних способів вираження зв'язків і відношень між ними (згадаймо хоча б відмінності мов різних морфологічних та синтаксичних типів). Отже, для структури мовної картини світу важливе її перебування у тричленній парадигмі картин світу: домовної (психічної), концептуальної (логічної) та мовної – власне лінгвальної.

Отже, питання про мовну картину світу та її зв'язок з духовним життям людини на домовному, логіко-концептуальному рівнях має не лише велике теоретичне лінгвістичне значення, але і є також питанням про ментальність сучасного українця та інтелектуальний і морально-етичний розвиток нації.

В оволодінні національно-мовними категоріями, що відтворюють спосіб життя, світобачення українців, розвивається національна самосвідомість, саме тому увага викладача до мовних компонентів із національною орієнтацією сприяє духовному культурному збагаченню людини, забезпечує високий рівень міжетнічних відносин.

Нині вихователі та вчителі прагнуть у міру своїх знань і умінь формувати національну свідомість: дітей знайомлять із взірцями літературної спадщини, оповідають їм про історичні події, прилучають до народної творчості. Школа зобов'язана здійснювати національно-мовне виховання. Вперше її поріг дитина переступає у 6-7 років. Чи спроможна вона в такому віці осягнути всю складність етнічного світу і зрозуміти своє місце в ньому?

Основні зміни у свідомості 6-9 річних дітей пов'язані із вступом до школи та навчанням у ній. Діти занурюються в систему соціальних стосунків, розширюють уявлення про навколишній світ, у них збільшується кількість параметрів, за якими вони сприймають себе та інших, відбувається становлення системи моральних норм і оцінок. Ці процеси лежать в основі уточнення та ускладнення образу-“Я”, образів інших людей і картини світу в цілому.

Із вступом до школи пов'язане і розширення уявлень дітей про етнічний світ та власне місце в ньому. Тут діти починають знайомитися з поняттями “Україна”, “батьківщина”, “національність”, “етнос”, “українці”, “громадяни України”, “росіяни”, “слов'яни”, “європейці” тощо. Цікаво, як співвідносяться ці поняття у свідомості школярів? Чи розуміють вони своє громадянство, чи вважають себе українцями, європейцями, слов'янами? Окремі відповіді на ці запитання можна знайти у працях українських дослідників В.Павленко і П.Гнатенка: вони вивчали систему ідентичностей у дітей – етнічних українців та росіян [2]. Результати досліджень свідчать, що спочатку, ще в дошкільному віці, для дітей важливим є усвідомлення себе як жителів власного міста або селища (херсонець, киянин, львів'янин). Іноді уявлення дитини про світ взагалі обмежуються саме місцем її проживання. Таку ситуацію автори пояснюють традиційною практикою дитячого виховання, адже перші запитання, на які ми вчимо відповідати дитину, це: “Як тебе звуть?”, “Скільки тобі років?”, “Де ти живеш (на якій вулиці та в якому місті)?” Пізніше, у 6 – 9 років, діти вже ідентифікують себе з національними групами, причому часто вважають себе, скажімо, і українцями, і росіянами одночасно. Таке подвійне самовизначення інтерпретується як спадщина недавнього минулого, коли Україна і Росія входили до одного державного утворення, а також як наслідок білінгвізму, притаманного багатьом українським сім'ям.

Цікаво, що однозначне етнічне самовизначення – “українець” властиве переважно дітям із україномовних сімей, тоді як російськомовні вагаються у виборі етнічної

приналежності. Діти з україномовних сімей частіше за російськомовних однолітків усвідомлюють себе громадянами України, до того ж вони можуть чітко пояснити і зміст цього поняття. Ні слов'янська, ні європейська ідентичність для молодших школярів не актуальна.

Особливості становлення етнічної ідентичності в молодшому шкільному віці розкриваються у працях Ж. Піаже та М. Барета [5]. Учені доводять, що дитина ідентифікує себе з тією чи іншою етнічною спільнотою на основі багатьох параметрів, які вона не просто переймає від дорослих, але й певним чином систематизує. Так, історичні події, культура і традиції, символіка власного народу є, звичайно, важливими критеріями самовизначення. Однак для дітей на перше місце виступають параметри, які є очевидними і найпростішими для розрізнення: колір шкіри, очей та волосся, зріст, стиль одягу, мова.

Мова як суспільний продукт – це національний організм, який є не лише вмістищем і виразником предметів і явищ об'єктивного світу, але і його творцем. Між ладом мови, вважає В. фон Гумбольдт, та успіхами в інших видах інтелектуальної діяльності існує безперечний взаємозв'язок. На його думку, криється цей зв'язок у животворному віянні, яке мовотворча сила через сам акт перетворення світу на думки, що здійснюється в мові, гармонійно поширює на всі його сфери [3: 67].

В умовах становлення і зміцнення української державності, нового етапу відродження української національної культури й освіти одним із головних завдань реалізації новітніх концепцій навчання та виховання є національно-мовне виховання особистості, формування культурознавчої компетенції школяра.

Формування культурознавчої компетенції молодших школярів є забезпеченням лінгвоукраїнознавчої змістової лінії мовленнєвого розвитку, яка має за мету розширення уявлень учнів про культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах України, виховання ціннісних орієнтирів, етичних та естетичних поглядів, національних почуттів.

Таким чином, успішне формування культурознавчої компетенції учнів початкової ланки освіти можливе за умов володіння вчителями ґрунтовними знаннями з психології формування мовної картини світу молодшого школяра, ментальності сучасних українців, морально-етичного розвитку нації. Процес формування культурознавчої компетенції повинен бути наскрізним, тривати протягом усього терміну вивчення мови в освітньому закладі, а також самоосвіти. Науково-методичне обґрунтування й забезпечення такого процесу, на нашу думку, є справою багатьох учених. Ми ж у подальших публікаціях розглянемо одну з його складових – формування й розвиток культурознавчої компетенції на уроках української мови в початкових класах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Проблемы общей психологии. – М., 1982. – Том 2. – С. 10.
2. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Идентичность: философский и психологический анализ. – К.: ООО “Арт-Пресс”, 1999. – 466 с.
3. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 67–86.
4. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інф. збірник МО України. – 1996. – № 13.
5. Крайг Г. Психология развития. – С-Пб.: Питер, 2002. – 992 с.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. 1/2. – С. 139.
7. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 116.
8. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 1997. – 264 с.